

A rejtélyes Orwell

George Steiner szerint “jól olvasni annyi, mint nagy kockázatot vállalni. Annyi, mint sebezhetővé tenni önünket, lelki nyugalmunkat.” Ami engem illet *George Orwell* már anélkül is megsebzett, hogy akár egy sort is olvastam volna tőle. Píronkodva vallom be, hogy csak valamikor a nyolcvanas évek elején hallottam először róla. Az sem érdektelen, hogy hol és mit tudtam meg vele kapcsolatban. A kultúráirányítás – mások számára kifejezetten misztikus, de még a hozzám hasonló “távolról beavatottak” előtt is eléggé homályos – felső szintjén úgy említették a nevét, mint olyasvalakiét, akinek művei – az “Állatfarm” és az “1984” – veszélyesek a szocializmus számára, ezért nem kívánatos olvasmányok Magyarországon. Az utóbbi kötetéről mondottakat már csak azért is egycsapásra megjegyeztem, mert különös dolognak tetszett, hogy egy 1948-ban papírra vetett regénynek az utolsó két számjegy reciproka legyen a címe.

Miután magát a könyvet még jó darabig – 1989-ig – nem volt módom látni, kénytelen voltam a szűk körben kapott figyelemre hagyni. Úgy tudatosodott bennem, hogy Orwell egy nyugat-európai fantazista, aki a kommunisztikus viszonyok gúnyrajzában nem áttalotta megcsúfolni milliók eszméit. Azért a biztonság kedvéért még megnéztem a lexikonokat is. Nem lepődtem meg, hogy a fenti képet erősítették. Az 1961-es kiadású, “Új Magyar...” azzal, hogy meg sem említette az 1950-ben – alig negyvenhét évesen – elhunyt, skót származású tollforgatót. A két évvel későbből datált A XX. század külföldi írói című szakmai kézikönyv viszont már egy szerény terjedelmű szócikket

szentelt *George Orwell*nek, megállapítván, hogy az “1984” a “proletárdiktatúrának és továbbfejlődési lehetőségeinek torz rajza.” Valamivel árnyaltabban, de hasonló szellemben fogalmazott az 1972-es kiadású Szenczi-Szobotka-Katona-féle angol irodalomtörténet is.

Tájékozódásomban az 1984-es esztendő jelentette a fordulópontot. Az Élet és Irodalom januári számában több írás is emlékeztetett az ominózus regényre, sürgetve magyar nyelvű kiadását. Az Akadémiai Kiadónál ugyanakkor megjelent Világirodalmi Lexikon *Orwell* címszava már viszonylag hosszan elemezte munkásságát és jóval tárgyilagosabban – a többféle értelmezés lehetőségét taglalva – szólt az

“1984”-ról, alaposan felerősítve bennem is az iránta való várakozást.

Az “első találkozások” óta bizony nagyot fordult a világ Kelet-Európában, jelesül a mi határaink között is. A politikai rendszerváltozás kézzel fogható jeleként végre magyar nyelven is kiadott a nevezetes “1984”, s azonnal cikkek sora íródott elemzésére. A sajtószabadság légkörében mi sem természetesebb, minthogy a kritikák alaposan különböztek egymástól. Az azonban egyértelműen kiderült számomra – persze első sorban magából a regényből –, hogy az elsőként hallott sommásan elutasító interpretáció hamis, vulgárisan leegyszerűsítő volt.

Már csak azért is, mert *Orwell* nem célzottan a szo-

cializmus, hanem mindenféle totalitárius diktatúra ellenében emelte fel a szavát. Világszemléletére ugyanis egyaránt hatott a náci Németország és a sztálini Szovjetunió, de nem tudta közömbösen szemlélni az antifasiszta koalíció széthullását, az államkapitalizmus amerikai szerkezetét, módszereit, hatalmi törekvéseit sem, s a kiéleződő hidegháborús atmoszférában eléggé reménytelennek ítélte meg az emberiség jövőjét. Innen a negatív utópia eszméje, a történelmi rémkép víziója, amely az "1984" lapjait áthatja. Vagy ahogyan *Agh Attila* fogalmaz: e háborzongató metaforában "a tökéletes bűntény szörnyű látomását, a történelem meggyilkolását írta meg".

Egyébiránt azért sem lett volna szabad Orwellt a szocializmus esküdt ellenségének gondolni, mert – mint *Sükkösd Mihály* kitűnően formalizált tanulmányában kifejti – ő a demokratikusan szervezett szocialista társadalom hívének vallotta magát és a negyvenes évek végi vigasztalan világhelyzetből éppen "az emberi szabadság és egyenlőség, az állampolgár és az államhatalom közötti, egyenrangú társadalmi szerződés gyakorlatát" hiányolta.

E nézeteinek megértéséhez persze azt is tudni kell, hogy az indiai születésű kisnemes *Eric Blair* – minthogy ez volt Orwell eredeti neve –

a huszas években öt évet szolgált Burmában a brit birodalmi rendőrség kötelékében. Ott tapasztalta meg először az emberek közti nagy különbséget, a hatalom és a kiszolgáltatottság magától értetődő hierarchiáját. Londonba visszatérve s a külvárosok "engelsi, dickensi munkásnegyedekben" járva-elve azt volt kénytelen meglátni, hogy az angliai anakronisztikus társadalmi szerkezet méltatlan a világ élenjáró polgári demokráciájáról és virágzó kapitalizmusáról kialakult képhez. Olvasmányai nyomán magává tette a francia forradalom és a klasszikus angol liberalizmus szabadságeszméjét, Marx néhány – az alap és felépítmény összefüggésére, valamint az osztályharc fogalmára vonatkozó – tételét. Távol állt azonban tőle az ortodox marxizmus, mint ahogyan semmilyen párt, szervezett politikai alakzat, irányzat tagja sem kívánt lenni. Az -izmussal végződő szavakat már pusztán hangzásuk miatt is "propagandaszagúnak" tartotta.

Baloldalisága, a demokratikus szocialista tanok iránti vonzódása sodorta a spanyol polgárháborúba is, ahonnan nemcsak lőtt sebbel a testén, hanem a köztársaság tetemén létrejött francoista félfasiszta diktatúra keserű élményével a lelkében tért haza. A remény és a kiábrándulás e kettősséget tükröztette a Hódolat Ka-

talóniának című vallomásszerű könyvében.

1938-ban belépett ugyan az angol munkáspártból kivált független ellenzék sorába, másfél év elteltével azonban onnan is távozott. A továbbiakban – ahogy ez lenni szokott – "a konzervatívoknak túl baloldali, a munkáspártiaknak túl radikális, a kommunistáknak előbb utópikus, majd renegát szocialista, a sztálinistáknak trockista, a trockistáknak anarchista, az anarchistáknak magányos értelmiségi" volt – írta találóan *Sükkösd*. Orwell azonban mindenekelőtt írónak tartotta magát. Pedig humanista filozófus, politológus, szociológus is volt, de nem kevésbé eredeti hangú, stílusú publicista.

Ezt igazolja a negyvenes években megjelent esszéiből, publicisztikai írásából – *Takács Ferenc* által – összeállított magyar nyelvű válogatás is, amely ismét az Európa Kiadó jóvoltából a közelmúltban – 1990-es keltezzel – látott napvilágot. Az irodalom fől számolása című kötetet már alapvetően más motívációkkal, de nem kevesebb kíváncsisággal vettem kézbe, mint a sajátos előéletű "1984"-et.

Nemcsak, mert bevezetője a gyűjteménynek, hanem mert az egész életmű szempontjából eligazító érvényűnek véltem, mohón vettem bele magam a *Miért írok* című, 1946-ból keltezett önval-

lomás olvasásába is. Jól sejtettem: sokat tudtam meg belőle a szerzőről, de arról is, hogy milyen indítékai lehetnek egyáltalán az írói – legalábbis a prózaírói – ambícióknak.

Orwell szerint négy tényező – a szintiszta egoizmus, az esztétikai lelkesültség, a történetírói késztetés és a politikai célzat mozgatja minden pályatársa tollát, persze koronként és személyenként szükségszerű eltérésekkel. Önmagára vonatkoztatva ez azt jelentette, hogy élete utolsó harmadában a politikai témát törekedett művészetté emelni. "Minél tudatosabban vállaljuk politikai elfogultságunkat, annál több esélyünk van rá, hogy politikusan cselekedhetünk esztétikai és szellemi épségünk feláldozása nélkül ... S ha visszanezdek munkáimra, azt látom, hogy ahányszor hiányzott belőlük a politikai cél, kivétel nélkül mindig élettelen könyveket írtam, és áldozatául estem az emelkedett stíluszerű passzusok, a jelentés nélküli mondatok, a díszes jelzők, és általánosságban a szemfényvesztés csábításának" – írta.

Ezek után már semmi kétségem nem lehetett a kötet tartalmát illetően. Azonban egyre jobban elmélyedve a tanulmányokban, azt is észre kellett vennem, hogy a politikai állásfoglalás belső igénye Orwellnél semmiképp nem vezetett irodalomellenes ma-

gatartáshoz. Sőt – mint az Irodalom és a totalitarizmus című cikke tanúsítja – kifejezetten aggódott a szépírás jövőjéért. Az elmúlt évtizedek tapasztalatainak tanulságainak birtokában szinte hihetetlen, hogy 1941-ben mennyire pontosan látta, mi történik a totalitárius szocializmusban: "Az állam nemcsak, hogy megtiltja bizonyos gondolatok kifejezését – sőt elgondolását –, hanem azt is diktálja, hogy az embernek mit kell gondolnia, ideológiát teremt az ember számára, megpróbálja irányítani érzelmi életét és előírja viselkedését." Ilyen atmoszférában az irodalom nem maradhat fenn – jövendőlte –, de abban azért reménykedett, hogy "a gondolatszabadság túlélheti a gazdasági individualizmus eltűnését." Ebben azonban nem lett igaza.

Orwell arra esküdött, hogy senki – így az író – sem tarthatja távol magát a politikától. Azt a nézetet, mely szerint legjobb ha a művészetnek semmi köze a politikához, önmagában is politikus álláspontnak tartotta. Még a látszólag "tisztán" irodalmi, művészeti igényű elemzéseiben is – Dickensről, Kiplingről, Shakespeareről, Swiftről, Tolsztojról és másokról – határozott társadalmi politikai szempontok érvényesülnek. Nota bene: A politika és az angol nyelv című eszmefuttatásában azt vizsgálja, hogy a politikai kurzusok milyen ha-

tással vannak a gondolatok kifejezésére. "Az ortodoxia, legyen bármilyen színezetű, a jelek szerint élettelen utánzó stílust követel meg ... Amikor általában rossz a légkör, akkor azt a nyelvet is meg kell szenvednie" – írja.

A politika és az "írástudomány" összefüggéseinek elismeréséből Orwellnél egyáltalán nem következett a fennálló hatalmi struktúra kritikátlan elfogadása, szolgálata. Ellenkezőleg: számos tanulmányában is éppen – a regények esetében már jelzett – angol és világpolitikai viszonyok kíméletlen bírálatát lehet felfedezni. Újságírói tevékenységének termékei kortörténeti dokumentumként is értékelhetők. "Politikus korban élünk. Háború, fasizmus, koncentrációs táborok, gumi-botok, atombombák és a többi – mindennap ez jár a fejünkben, tehát jórészt erről is írunk, ha nem nevezzük is meg nyíltan a dolgokat. Nem tudjuk megállni. Ha az ember süllyedő hajón van, gondolatait lefoglalják a süllyedő hajók" – mondta Az írók és a Leviatán című esszéjében e század felettébb viharos időszakáról.

"...nem létezik eredendően politikamentes irodalom, legalábbis korunkban nem, amikor is az egyén kifejezetten politikai természetű félelmei, ellenérzései vagy éppen hűsége egyre tudatosabbá válik" – írja a kötet címadó ta-

nulmányában Az irodalom fölszámolásá-ban, s e gondolata már sokadik lehetőséget kínálta napjaink valóságával való összevetésre.

Bár felületesen szemlélve úgy tűnik, az embereknek ma elégük van a politikából, kiábrándultak belőle, s látszólag nem akarnak mást, mint békességben élni, dolgozni, boldogulni, de az alaposabb helyzetelemzés azt mutatja, hogy igenis munkál bennük politikai azonosságtudat, ellenérzés, netán félelem. Ez pedig azt jelenti, hogy – minden jelentős eltérés ellenére – van hasonlóság a két korszak között. Így a mára vonatkoztatott következtetés sem le-

het más, mint Orwell idejében: "Gondolkodó ember nem maradhat, és ha őszinte, nem is marad ki a politikából".

Igenám, de az alakuló új demokratikus rendszer éppen a szellem szabad szárnyalása, a művészet – s benne az irodalom – autonóm jellege, politikai függetlensége mellett tör lándzsát. Hogyan lehet hát összeegyeztetni e két szempontot? Orwell segít feloldani ezt a dilemmát. Azt vallja, hogy az írónak, mint polgárnak, mint egyénnek, mint személyiségnek nincs joga, hogy nem szabad semmilyen párt-érdekeknek, semmilyen poli-

tikai gazda diktátumának engednie. Így őrizheti meg alkotói szuverenitását, kívülállóságát.

George Orwell – e különös sorsú és hangú író – immár idestova egy évtizede alaposan próbára tesz, mint érdeklődő értelmiségit. Eleinte "rejtőzködésével", a rá-sütött bélyeggel, később a "megismerkedés" élményével, szimbólikus regényeivel, most meg legújabb "magyar" kötetének nagyon is realista mondandójával. S a "feladvány" megoldásának még közel sem jutottam a végére.

Csongrády Béla

